

УДК 911.3

¹О. Г. Топчієв, докт. геогр. наук, проф.

¹А. М. Шашеро, наук. співр.

¹Л. П. Платонова, мол. наук. співр.

²Л. О. Харіна, нач. відділу

¹кафедра економічної та соціальної географії,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Шампанський пров., 2, м. Одеса, 65058, Україна

²відділ регулювання використання біоресурсів, заповідної справи
та формування екомережі

Державне управління охорони навколишнього природного середовища
в Одеській області,

вул. Канатна, 83, м. Одеса, 65107, Україна

ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проблеми формування регіональних екологічних мереж позначені як актуальні і злободенні. Екологічна мережа створюється з метою поліпшення умов для формування здорового довкілля, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, підвищення природно-ресурсного потенціалу території регіону. Приморське положення Одеського регіону визначає найбільш загальні проблеми та особливості формування регіональної екологічної мережі.

Ключові слова: регіональна екологічна мережа, ядра екологічної мережі, природні коридори, буферні зони.

Вступ

В Україні проблеми формування *природних каркасів екологічної безпеки* — *екологічних мереж* країни та її регіонів позначені як найбільш злободенні й необхідні. Чинне законодавство України створює загальні правові основи формування природного каркасу екологічної безпеки країни та її регіонів. Насамперед це закони України: «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» (1989-III, від 21.09.2000 р.) та «Про екологічну мережу» (1864-IV, від 24.06.2004 р.). Постанова Кабінету Міністрів України (2000 р.) зобов'язала Раду міністрів АРК і обласні державні адміністрації розробити концепції та програми регіональних екологічних мереж як складових національної

екологічної мережі. За рішеннями Одеської обласної ради була розроблена «Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005–2015 роки» і затверджена відповідними постановами обласної ради 18.11.2005 р. № 705-IV [1, 2, 3, 7].

Методи досліджень

У ході обробки й аналізу вихідних матеріалів були використані наукові методи систематизації: картографічний, порівняльно-географічний, а також методи економічного і соціально-географічного аналізу й методи математичної статистики, були використані власні розробки авторів та фондові матеріали кафедри економічної і соціальної географії.

Провідні результати досліджень

Територія області розміщена переважно в степовій, частково — лісостеповій природних зонах. Це визначає її високий агровиробничий потенціал та багаті рекреаційні ресурси. Таке положення, разом з тим, зумовлює і негативні риси природи краю, зокрема його маловодність та край малу лісистість. Особливо це відчувається в приморських смугах, де зосереджена значна частина природно-заповідного фонду, що охоплює унікальні природні комплекси й екосистеми плавнів, лиманів, озер, морських узбереж, кіс, морського шельфу, які слід розглядати як унікальний та безцінний регіональний та загальнодержавний ресурс. Його використання вимагає жорсткого нормування та регламентації.

Приморське положення регіону визначає найбільш загальні проблеми регіонального природокористування. Територію перетинають ріки Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро, які забирають забруднюючі речовини з великих водозаборів і акумулюють їх в місцях максимальної концентрації населення і господарської діяльності. Контактна зона «суша — море», а також зони стику річкових і лиманних вод з морськими, відіграють важливу роль регіонального і глобального біосферного бар'єру. Саме в цій смузі розташовані найбільш цінні об'єкти природно-заповідного фонду країни.

Нестача найбільш дефіцитних у приморській смузі водних ресурсів зумовлена розподілом, у першу чергу, поверхневого стоку. Транзитний характер річок та перерозподіл водних ресурсів за рахунок магістральних каналів сприяють підвищенню потенціалу водних ресурсів, але не вирішують кардинально водну проблему в регіоні.

Гостро відчувається нестача лісових насаджень, особливо у приморських зонах великих міст і в рекреаційних зонах. Високоцінні рекреаційні ресурси регіону, особливо морські узбережжя, обмежені у використанні значним забрудненням морських та лиманних вод, їх недостатньо чітко регламентованою господарською експлуатацією. Світовий досвід свідчить: морські та лиманно-гирлові узбережжя слід розглядати як унікальний та високоцінний регіональний та загальнодержавний ресурс. Його використання вимагає жорсткого нормування та регламентації.

Концентрація населення, інфраструктури, господарства в приморській зоні Одеського регіону на порядок перевищує її рівень в глибинній суходільній частині, що обумовлює характерний своєрідний тип територіальної організації господарства — *приморсько-фасадний*, головною економічною віссю якого є берегова лінія моря, гирлових ділянок лиманів та понизь великих річок, вздовж яких розміщені основні економічні центри. Останні представлені потужними портово-промисловими комплексами, промисловими вузлами, курортними господарствами. При цьому спостерігається висока нерівномірність у розселенні населення і розміщенні господарства. На приморській території сконцентровано 50–70 % жителів регіону, 80 % її промислового потенціалу, більша частина транспортної інфраструктури, майже все рекреаційне господарство [10].

Знаковою подією в державній природоохоронній та регіональній політиці України стало прийняття у 2000 р. закону «*Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки*» [3].

Законом передбачено створення каркасу екологічної безпеки країни як єдиної системи територій, що підлягають особливій охороні, які складені землями природно-заповідного фонду, оздоровчого та рекреаційного призначення, істор'ю-культурного призначення, а також землями лісового та водного фонду, ділянками під природною рослинністю у складі земель сільськогосподарського призначення, житлової та громадської забудови та іншого призначення. Закон визначає формування національної та регіональних екологічних мереж як одну з найважливіших передумов сталого соціально-економічного розвитку країни.

Екологічна мережа (екомережа) являє собою єдину територіальну структуру ділянок заповідної та малопорушеної природи, які забезпечують збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, створюють передумови для раціонального природокористування та екологічного оздоровлення території. Складовими елементами *екологічних мереж* виступають *природні регіони, природні коридори та буферні зони*. На даний час на місцевості певною мірою виділені лише природні регіони — території та об'єкти природно-заповідного фонду. Природні коридори та буферні зони ще чекають свого обґрунтування та проектування [11].

Регіональна екомережа, що формує природний каркас екологічної безпеки Одеської області, включає елементи екологічних мереж різних рівнів: міжнародного — Всеєвропейська екомережа; загальнодержавного — Національна екомережа України; регіонального та локального (місцевого). Елементами Всеєвропейської екологічної мережі є природний регіон Нижнього Дунаю та два екологічні коридори — Прутський (Нижній Дунай–Карпати) та Азово-Чорноморський, що охоплює прибережно-морські територіальні та аквальні природні комплекси узбережжя Чорного моря, а також Дунайський (долина Нижнього Дунаю) [6, 9].

Основними елементами *національного* природного каркасу екологічної безпеки України, які розміщені в межах Одещини, є такі природні регіони та природні коридори:

– природні регіони, що утворюють вузли регіональної екомережі:

1) *Нижньо-Дунайський (міжнародний)*, розміщений у пониззях долини р. Дунай і представлений Дунайським біосферним заповідником;

2) *Нижньо-Дністровський*, що охоплює пониззя долини Дністра і основним природоохоронним об'єктом якого повинен стати Нижньодністровський національний природний парк;

3) *Чорноморський*, який охоплює північно-західний шельф Чорного моря і включатиме національні парки Велике філофорне поле Зернова, Мале філофорне поле;

– природні коридори, що з'єднують природні регіони у цілісну територіальну структуру:

1) *Азово-Чорноморський (міжнародний)*, що включає прибережні смуги та внутрішні морські води, пляжі, коси, відмілини, острови;

2) *Галицько-Слобожанський*, що охоплює смугу лісостепової зони і включає ліси, лісосмуги, луки та пасовища (на території Кодимського, Савранського і частково Балтського районів);

3) *Південно-Український*, що включає лісосмуги, пасовища і сіножаті степової зони (цей коридор на даний час не має чіткої прив'язки);

4) *Прибережно-Дністровський* — долина р. Дністра із заплавними луками, чагарниками, силовими землями із незначним рослинним покривом, ліси, водні об'єкти;

5) *Прибережно-Бузький*, що проходить долиною р. Південний Буг в Савранському районі і включає заплавні луки, чагарники, сіножаті, схилі землі з незначним рослинним покривом, ліси, водні об'єкти;

6) *Дунайський* — долина Нижнього Дунаю, що включає водні об'єкти, заплавні луки і сіножаті, ліси і чагарники [7].

Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань формування, збереження та використання *Пан-європейської* екологічної мережі та створенні її транскордонних елементів. Чинні міжнародні договори з питань формування, збереження та використання екологічної мережі, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Передбачається забезпечити поєднання регіональної екологічної мережі Одещини з екологічними мережами сусідніх областей в рамках єдиної національної екологічної мережі України, а також з окремими елементами *Пан-європейської екологічної мережі*. Йдеться про Нижньодунайський міжнародний біосферний заповідник, Нижньопрутський біосферний заповідник Молдови та спільний з Молдовою національний природний парк «Нижньодністровський», а також про міжнародні природні коридори, що проходять долинами Дунаю та Дністра.

Транскордонні елементи регіональної екологічної мережі Одеської області: з Вінницькою та Кіровоградською областями Одеський регіон межує вздовж Галицько-Слобожанського лісостепового природного коридору, а з Миколаївською — долиною Тилігулу, яка в своїй нижній частині вже має статус регіональних природних парків — Одеського та Миколаївського.

Природні коридори, які входять до регіональної екологічної мережі Одещини (Нижньо-Дунайський, Чорноморський прибережно-морський, Хаджидерський, Сасик-Когильницький, Киргиз-Китайський, Ялпузький; загальнодержавні — Азово-Чорноморський, Прибережно-Дністровський) тяжіють до берегових зон.

Для формування регіональних екологічних мереж необхідно переглянути землекористування в регіоні, а також перейти на регіональному та локальному рівні на *агроландшафтну організацію сільської місцевості*. Агроландшафтна організація повинна максимально враховувати природно-географічні особливості території при її сільськогосподарському використанні, зокрема нарізку землекористувань, масивів і полів оброблюваних земель з їх точною прив'язкою до природної основи, до ландшафтних місцевостей і урочищ. Світова практика переконливо свідчить, що саме агроландшафтна організація територій з застосуванням ландшафтно-контурної та контурно-меліоративних систем землеробства повною мірою забезпечує збалансоване й невиснажливе використання земельних ресурсів, є обов'язковою передумовою сталого й екологічно безпечного розвитку сільських регіонів. Зауважимо, що в умовах радикальних аграрної та земельної реформ, які нині протікають в Україні, відбувається значне подрібнення землеволодінь і землекористувань, спостерігається помітний відхід від крупномасивної організації території і нарізки укрупнених полів, що створює необхідні передумови для впровадження агроландшафтної організації місцевості. Особливо актуальна ця проблема для лісостепової та степової ландшафтних зон.

Природні комплекси приморської смуги є дуже вразливими щодо антропогенних навантажень: гирлові ділянки рік збирають забруднення з величезних водозборів; морські береги мають складну й різноманітну геодинаміку (абразія, зсуви, замулення й накопичення відкладів та ін.); шельфове мілководдя має малу «екологічну ємність» і невисокі допуски техногенних навантажень.

У приморських смугах існує і постійно зростає соціально-екологічне протиріччя між їх надзвичайно високою аттрактивністю (притягальністю) для розселення і багатьох видів господарської діяльності, з одного боку, і виключно високою екологічною вразливістю морських узбереж та прилеглих акваторій — з другого.

Світова практика розглядає приморські території як унікальний і високоцінний ресурс регіонального, національного і глобального значення, який потребує спеціальної законодавчої і нормативно-правової бази щодо свого використання. У багатьох країнах світу вже 20–30 років функціонує спеціальна законодавча база природокористування в приморських смугах і інтегрованого (комплексного) управління ними. В Україні затверджена Концепція екологічної політики України на період до 2020 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р), в якій наголошені проблеми екологічного захисту морських узбереж і шельфових акваторій.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду області становлять основу регіональної екологічної мережі Одещини і формують більшу частину її вузлових елементів.

Розвиток природно-заповідного фонду Одеської області здійснюється відповідно до регіональної Програми формування національної екологічної мережі в Одеській області на період 2005–2015 років, якою передбачається збільшити частку природно-заповідного фонду області до 5 %. До складу останньої складовою частиною включено перелік природоохоронних територій, що були зарезервовані під заповідання рішенням Одеської обласної ради від 1 жовтня 1993 року № 496-XXI «Про заходи по збереженню і розвитку природно-заповідного фонду області». На даний час природно-заповідний фонд області включає 120 територій та об'єктів загальною площею 145616,5 га, з яких 16 мають загальнодержавне значення і 104 місцеве [7].

Розміщення природно-заповідних територій в області нерівномірне. У Любашівському, Красноокнянському і Саратському районах вони взагалі відсутні, а в інших адміністративних одиницях області їх кількість становить від 1 до 8.

Розподіл між користувачами та власниками земельних ділянок територій та об'єктів природно-заповідного фонду виглядає таким чином: 43 % заповідних територій знаходиться у користуванні лісгосподарських підприємств, 35 % у комунальній власності міських і сільських рад, решта у користуванні об'єктів Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Національної академії наук України, окремих організацій колективної форми власності.

У зв'язку з тим, що в українському законодавстві не визначено процедуру встановлення статусу зарезервованих територій, частину з них втрачено через залучення до господарського використання. Особливо гострою на даний час є проблема правової невизначеності компенсації територіальним громадам і населенню, які мають обмеження та регламенти у природокористуванні, пов'язані з формуванням екомереж. Це чи не найбільша недоробка у нормативно-правовому забезпеченні екологічних мереж.

Залежно від походження та цінності тих природних комплексів, що охороняються у природно-заповідному фонді, в області існують ботанічні, ландшафтні, орнітологічні та загальнозоологічні заказники, а також ботанічні, гідрологічні та геологічні пам'ятки природи. Така різноманітність заповіданих територій області зумовлена особливістю її розташування у кількох географічних зонах: лісостеповій, степовій-континентальній та причорноморській, що створює значну неоднорідність природних ландшафтів і надзвичайно багату й різноманітну біоту.

Найсильнішого антропогенного тиску зазнали і більшістю були розорані для ведення сільського господарства типчаково-ковилово-різнотравні степи. Велику цінність має унікальна за величиною ділянка південного степу у Тарутинському районі на площі майже 10,0 тис. га, яка збереглась завдяки приналежності тривалий час до земель Міноборони України та невикористанню за цільовим призначенням. На даний час спільними зу-

силлями науковців, Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Одеській області та місцевої виконавчої влади прийнято заходи до створення на території площею 5,2 тис. га регіонального ландшафтного парку «Тарутинський степ».

Південна частина області — це гирлові ділянки найбільших рік України — Дунаю і Дністра, та мережа причорноморських лиманів з їх *водно-болотними угіддями*. В області налічується 21 ділянка водно-болотних угідь, з яких 8 мають статус міжнародних (133,4 тис. га), 4 мають статус національних (48,6 тис. га) і 9 — регіональних (46 тис. га). Завдяки великій цінності природних комплексів водно-болотних угідь рік Дунай і Дністер, Тилігульського лиману, Тузловської групи лиманів (Шагани, Алібей, Бурнас), водосховища Сасик та придунайських озер Кугурлуй і Картал, у 1995 році їм було надано міжнародний статус та включено до списку водно-болотних угідь, що охороняються Рамсарською конвенцією.

Найбільшими за площею є водно-болотні угіддя рік Дунай, де з 1998 року існує Дунайський біосферний заповідник (більше 50,0 тис. га), та Дністер (більше 90,0 тис. га), де нещодавно створено Нижньодністровський національний природний парк на площі 21,3 тис. га. Решта водно-болотних угідь також частково охороняється у складі об'єктів природно-заповідного фонду. Це регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», який включає водно-болотні угіддя верхів'я та пониззя Тилігульського лиману, заказник місцевого значення «Лунг» в Ізмаїльському районі, створений на водно-болотних угіддях озера Кугурлуй. Лише у дельті Дунаю гніздяться 42 види птахів, занесених до Червоної книги України та до Європейського Червоного списку. На території Дунайського біосферного заповідника під охороною знаходяться 63 % птахів, зареєстрованих на території України.

Велику цінність зі своєрідним ландшафтом, рослинним і тваринним світом представляє унікальна острівна система дельти Дунаю, яка у Кілійському районі входить до складу Дунайського біосферного заповідника, а в Ізмаїльському районі представляє регіональний ландшафтний парк «Ізмаїльські острови» (острови Малий і Великий Далери, Татару). Особливу цінність також представляє специфічна рослинність піщаної коси Тузлівської групи причорноморських лиманів Бурнас — Алібей — Шагани, яка збереглась практично лише на цій косі, оскільки інші коси Будацького, Дофінівського, Тилігульського лиманів антропогенно змінені.

Біологічне різноманіття області представлене більше ніж 194 видами судинних рослин, з яких 194 види охороняються (10 %), у тому числі 74 види включені до Червоної книги України, 28 — до Європейського Червоного списку, 19 — до Світового Червоного списку, 94 охороняються на місцевому рівні. Флора багата на корисні види рослин, серед яких найбільш використовуються лікарські рослини і очерет. Фауна налічує 382 види, з яких 142 види занесені до Червоної книги України, у тому числі 46 видів, 10 — ссавців, 11 — земноводні, 5 — рептилії [6]. При цьому природно-заповідний фонд зберігає лише близько 60 % рідкісних і зникаючих видів, які зустрічаються на території області. Решта 40 % знаходиться поза його межами і не мають належної охорони.

Серед причин втрати цінних природоохоронних територій — відсутність відповідної мотивації щодо їх охорони і збереження з боку місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. В сучасних умовах земельної реформи ця загроза значно посилилась, оскільки навіть існуючі території та об'єкти природно-заповідного фонду не мають виготовленої належним чином землепорядної документації та не включені до земельно-кадастрових відомостей. І лише завдяки посиленню владної позиції Мінприроди України, прийняттю Указів Президента України від 21 листопада 2005 року № 1643 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 червня 2005 року «Про стан додержання вимог законодавства та заходи щодо підвищення ефективності державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання та охорони земель» і від 23 травня 2005 року № 828 «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи» та ряду урядових доручень в останні 3 роки в області активізувалась робота з установлення меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Зважаючи на те, що усі заповідні території знаходяться у державній або комунальній власності, а управління ними пов'язано з вирішенням питань, що знаходяться у сфері компетенції органів влади, вирішення проблеми їх охорони і збереження потребує спільних зусиль усіх гілок влади.

Головним резервом для формування екологічних мереж виступають *землі водного фонду*. Законодавчо в Україні виділені такі категорії земель водного фонду: а) водоохоронні зони; б) прибережні захисні смуги; в) берегові смуги; г) смуги відведення; д) зони санітарної охорони. Для них встановлений відповідний нормативно-правовий статус і введені обмеження щодо господарського використання. Разом з тим на даний час землі водного фонду на місцевості (в натурі) не виділені, і їх використання практично не регламентоване. Виділення земель водного фонду в натурі та їх картографування на планах землекористування потребує відповідного фінансування, проектування та інших організаційно-господарських заходів. Потрібна спеціальна програма таких робіт.

Водоохоронні зони встановлюються для всіх водних об'єктів — вздовж обох берегів річок, вздовж узбереж морів і лиманів, навколо озер і водосховищ. Їх межі визначають спеціальним земельним проектуванням, але в будь-якому випадку *водоохоронні зони включають заплавні землі, а для малих річок — і нижні тераси*. У водоохоронних зонах дозволена регульована господарська діяльність, у складі якої заборонено:

- використання стійких та сильнодіючих пестицидів;
- організація кладовищ, захоронень падіжної худоби, звалищ, полів фільтрації;
- скидання неочищених стічних вод.

За погодженням природоохоронних органів, в окремих випадках може дозволятися розробка піску і гравію на сухих ділянках заплави.

Прибережні захисні смуги виділяють у складі водоохоронних зон. Їх встановлюють вздовж обох берегів річок, навколо водойм, на островах вздовж лінії урізу води (період межені) такою шириною:

- для *малих* річок та ручаїв, також ставків площею менше трьох гектарів — 25 м;
- для *середніх* річок, водосховищ і ставків площею від трьох гектарів і більше — 50 м;
- для *великих* річок, водосховищ і озер — 100 м.

Якщо крутизна схилів, прилеглих до водних об'єктів, перевищує 3°, то мінімальна *ширина прибережних захисних смуг подвоюється*. В межах населених пунктів прибережні захисні смуги встановлюють з врахуванням існуючого розселення та присадибних земель. Вздовж моря, навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга шириною *не менше двох кілометрів* від урізу води (рис. 1). Межі водоохоронних зон встановлюються на основі спеціального земельного проектування.

Прибережні захисні смуги являють собою природоохоронні території, на яких встановлюють режими обмеженої господарської діяльності. *Зокрема*, на них заборонено:

- розорювання земель (крім підготовки ґрунту під залуження та заліснення), садівництво й городництво;
- зберігання та застосування пестицидів і добрив;
- організація літніх таборів для худоби;
- будівництво будь-яких споруд, у т. ч. дач і баз відпочинку (крім гідротехнічних і лінійних споруд);
- миття та обслуговування транспортних засобів;
- організація звалищ, гноєсховищ, захоронення падіжної худоби, розміщення кладовищ, полів фільтрації, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва.

В межах прибережних захисних смуг вздовж морів, морських заток і лиманів, на островах і внутрішніх морських водах дозволено лише будівництво санаторіїв та інших лікувальних оздоровчих закладів з обов'язковими централізованими водопостачанням і каналізацією. Тут заборонені: 1) застосування стійких та сильнодіючих пестицидів; 2) організація полігонів твердих побутових і промислових відходів і накопичення стічних вод; 3) будівництво вигрібних резервуарів для накопичення господарсько-побутових стічних вод обсягом понад 1 куб. м на добу; 4) організація полів фільтрації та інших споруд для приймання та обеззаражування рідких відходів.

Для цілей експлуатації, захисту від пошкоджень і забруднень магістральних міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних споруд, гребель на річках встановлюються *смуги відведення* з особливим режимом природокористування. Земельні ділянки в межах смуг відведення встановлюють органам водного господарства та іншим організаціям для спеціального використання, зокрема для створення ґрунтозахисних та водоохоронних лісонасаджень, берегоукріплюючих та протиерозійних гідротехнічних споруд, будівництва переправ, виробничих будівель [12].

Вздовж судноплавних шляхів встановлюють *берегові смуги*. Для охорони водних об'єктів у місцях забору води для централізованого водопостачання

та потреб оздоровлення встановлюють *зони санітарної охорони*, які підрозділяють на *пояси особливих режимів*: 1) суворих обмежень; 2) обмежень; 3) спостережень (Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1998 р. № 2024). Межі зон санітарної охорони та поясів встановлюють місцеві ради за погодженням з органами санітарного нагляду.

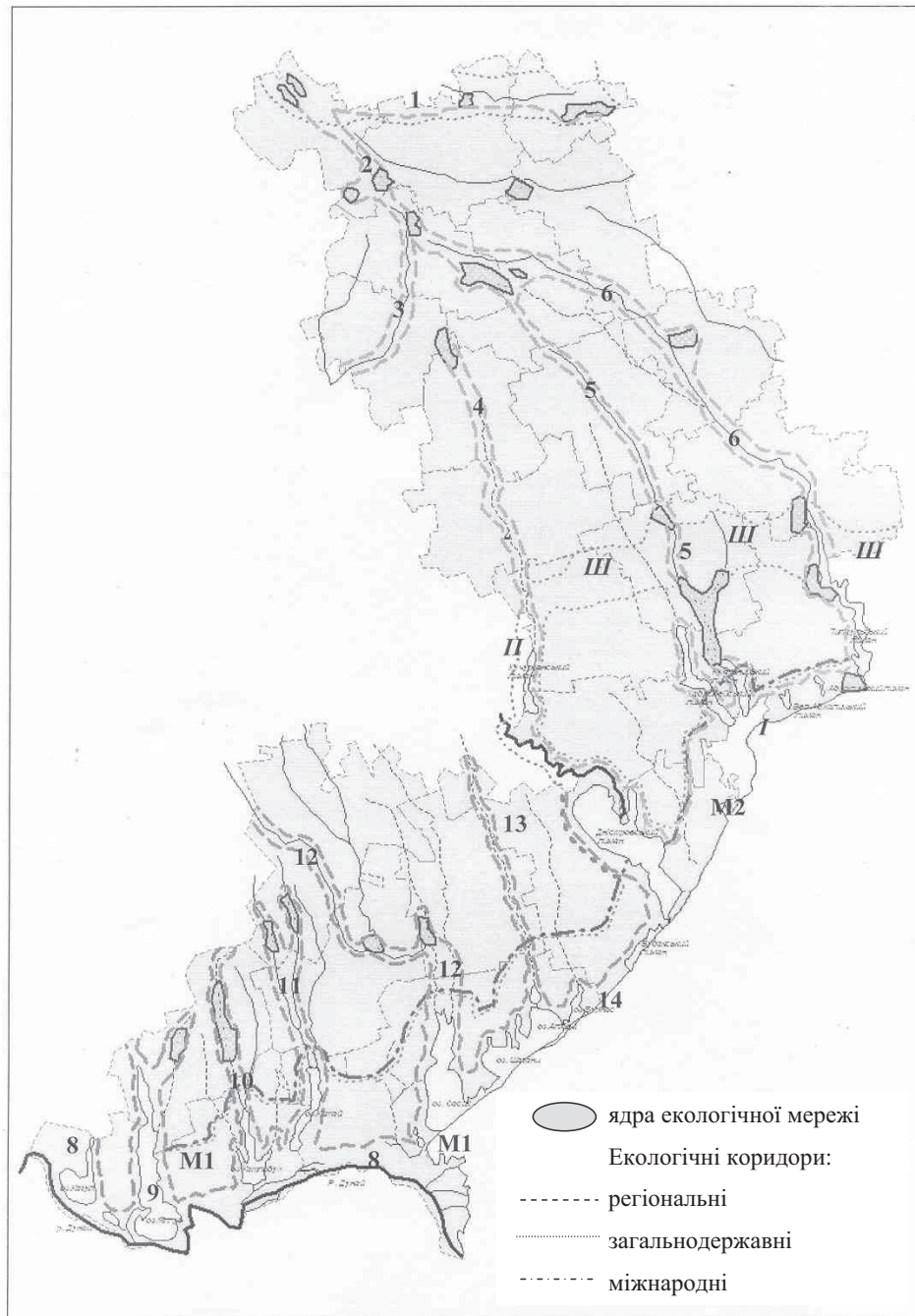

Рис. 1. Схема екологічної мережі Одеської області

Умовні позначення до карти

Регіональні екологічні коридори: 1 — Кодимсько-Савранський; 2 — Кодимсько-Слобідсько-Байталівський; 3 — Слобідсько-Ягорлицький; 4 — Кучурганський; 5 — Велико-Куяльницький; 6 — Тилігульський; 8 — Нижньо-Дунайський; 9 — Ялпузь-

кий; 10 — Катлабузький; 11 — Киргиз-Китайський; 12 — Сасик-Когільницький; 13 — Хаджидерський; 14 — Чорноморський прибережно-морський.

Загально державні екологічні коридори: I — Азово-Чорноморський; II — Прибережно-Дністровський; III — Південно-Український; IV — Галицько-Слобожанський; V — Прибережно-Бузький.

Міжнародні екологічні коридори:

M1 — Нижньо-Дунайський; M2 — Азово-Чорноморський

Землі водного фонду здебільшого входять до складу екологічної мережі в якості природних коридорів. За експлікацією земель водного фонду вони складаються з площі захисних смуг (ПЗС) — 314,8 км кв., площі дзеркала водойм — 1622,1 км.кв і площі приморських смуг — 348,0 км кв. За такою схемою землі водного фонду Одещини складають 2284,8 км кв. або 6,9 % від загальної площі регіону.

Значним резервом для формування регіональної екологічної мережі є *малопродуктивні й деградовані сільськогосподарські угіддя*, які внаслідок інтенсивного та нераціонального використання втратили свій агровиробничий потенціал. Це еродовані, заболочені, перезволожені, засолені, забруднені важкими металами, кам'янисті, кислі сільськогосподарські угіддя. До складу екомережі, зокрема її природних коридорів і буферних зон, можуть включатися також сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (сіножаті, пасовища), відкриті землі тощо.

Середньо- та сильноеродовані землі найближчим часом необхідно вивести із сільськогосподарського обігу і включити до складу екологічної мережі. *Еродовані сільськогосподарські угіддя* найбільш поширені в районах, розташованих в межах Південно-Подільської схилово-височинної ландшафтно-ї області, де їх частка сягає 30 % і більше. Частка еродованих земель від загальної площі сільськогосподарських угідь у районах приморської та придунайської смуги становить менше 30 %. Це сільськогосподарські угіддя Ізмаїльського, Кілійського, Татарбунарського, Білгород-Дністровського районів, які розташовані в межах Задністровсько-Причорноморської низовинної фізико-географічної області, і землі Біляївського і Комінтернівського районів, розміщених на території Дністровсько-Бузької низовинної області. На півночі Одеської області низький відсоток земель, підданих водній ерозії, спостерігається в Савранському районі (28 %). У Дунай-Дністровському межиріччі великими площами еродованих угідь виділяється Тарутинський район, розміщений в межах Південно-Молдавської схилово-височинної ландшафтно-ї області.

Максимальна *засоленість сільськогосподарських угідь* спостерігається на Дунай-Дністровському межиріччі, в межах фізико-географічної підзони Південно-Молдавської схилово-височинної області, де частка *засолених земель* у загальній площі сільськогосподарських угідь перевищує 6 %. Поширені засолені землі також в Задністровсько-Причорноморській низовинній області. Частка цих земель в Болградському, Ізмаїльському і Кілійському районах складає 2–6 %. Найменшими показниками засоленості ґрунтів виділяються райони Південно-Подільської височинної області, Дністровсько-Бузької низовинної області (Комінтернівський, Біля-

ївський). Частка засоленості сільськогосподарських угідь в цих районах складає 0–1 %.

Райони, для яких частка солонцюватості земель складає 1–2 %, розміщені в межах Кагульсько-Катлабузького ландшафтного району Задністровсько-Причорноморської низовинної підзони — Ренійський, Болградський, Ізмаїльський райони, і в межах Нижньокучургансько-Дністровського ландшафтного району Південно-Подільської схилово-височинної області. Найбільша частка солонцюватих сільськогосподарських угідь (2–5 %) спостерігається на межі лісостепової і степової фізико-географічних зон. В межах Задністровсько-Причорноморської низовинної області (Кілійський район) розташовані землі з часткою солонцюватих площ 5,3–6,9 %. Такі порівняно високі значення можна пояснити багаторічним зрошуванням ґрунтів недоброякісними водами з підвищеною мінералізацією (1,5–2 г/л) хлоридно-натрієвого хімізму (переважно із оз. Сасик).

Частка *перезволожених сільськогосподарських угідь* в Одеській області незначна. На фоні загальної низької перезволоженості с/г угідь виділяються райони з часткою перезволожених угідь від 4 до 7 %. Це землі, розташовані в межах ландшафтно-підзони Задністровсько-Причорноморської низовинної області — Татарбунарський, Ренійський і Ізмаїльський райони. Таке становище обумовила наявність великої кількості озер на території цих районів, а для Ренійського і Ізмаїльського районів — їх положення на нижніх терасах р. Дунай. Виняткове положення в розподілі перезволожених сільськогосподарських угідь Одеської області займає Кілійський район, де частка таких угідь складає 26,3 %. Це пов'язане з положенням району в дельті р. Дунай і наявністю рисового зрошувального землеробства (Татарбунарська і Червоноярська зрошувальні системи). Найбільші значення *заболоченості сільськогосподарських угідь* спостерігаються в Задністровсько-Причорноморській низовинній ландшафтній області. Ренійський і Кілійський райони мають частку заболоченості 2,7 % в загальній площі сільськогосподарських угідь. В Ізмаїльському районі зафіксована найбільша частка заболочених земель — 4,2 % [6].

У контексті формування регіональної екологічної мережі в Одеській області необхідно радикально (на 10–20 %) скоротити площі орних земель, вивести деградовані ділянки з обробітку, консервувати їх і перевести до стану природних угідь. Раніше таке «списання» орних земель було дуже складним, оскільки земельний податок у сільському господарстві був «погектарний», і спроби зменшити кількість оброблюваних гектарів були рівнозначними зниженню податку. З введенням державного земельного кадастру, який дасть реальну економічну оцінку кожної ділянки землі, така проблема буде вирішеною.

Загальна площа деградованих сільськогосподарських земель в регіоні, які необхідно включити до складу екологічної мережі, становить 1242,3 тис. га. З них 119 тис. га сильноеродованих земель, 314,7 тис. га — середньоеродованих, 72,5 тис. га — засолених, 70,5 тис. га — солонцюватих, 77,9 тис. га перезволожених земель. Найближчим часом необхідно вивести ці малопродуктивні землі з сільськогосподарського ви-

користання і перевести їх до складу природних угідь — лісів, чагарників, лук, степів.

До складу екомережі, зокрема природних коридорів і буферних зон, можуть включатися також сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання — сіножаті, яких в області 50,8 тис. га (1,6 % загальної земельної площі), і пасовища — 356,3 тис. га або 10,7 % всієї території регіону.

У структурі земельних угідь області у складі забудованих земель виділяється категорія земель, які використовуються для відпочинку, та інші відкриті землі. Всього в регіоні таких земель 34,3 тис. га, і вони також можуть бути віднесені до складу буферних зон майбутньої екомережі.

Область має значні площі *рекреаційних і курортних земель*, які більшою мірою розміщені на морських, лиманних та озерних узбережжях і співпадають з прибережними захисними смугами. На жаль, більша частина таких земель не паспортизована і не має відповідної земельно-проектної документації.

Висновки

1. Особливості створення регіональної екологічної мережі Одеської області обумовлені її приморським положенням. У приморських смугах зростає протиріччя між аттрактивністю для розселення і основних видів господарської діяльності, з одного боку, і виключно високою екологічною вразливістю морських узбереж та прилеглих акваторій — з другого.

2. Природний каркас екологічної безпеки Одеської області включає елементи екологічної мережі різних рівнів — міжнародного, загальнодержавного, регіонального та локального.

3. Землі природно-заповідного фонду (ПЗФ) Одеської області (території та об'єкти, що підлягають особливій охороні) повністю входять до складу регіональної екологічної мережі як її ядра або природні регіони. Законодавчо в Україні встановлена норма частки земель ПЗФ на рівні 5 % території. В посушливим, маловодних і безлісних регіонах півдня України, до яких відноситься Одеська область, цей норматив необхідно збільшити до 7–10 %. Частка земель під екомерережею в Одеській області може дорівнювати до 20–30 % території регіону.

4. Головним резервом формування регіональної екологічної мережі Одеської області є землі водного фонду, деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські угіддя. Виділення земель водного фонду в натурі та їх картографування на планах землекористування потребує відповідного фінансування та проектування.

5. Формування регіональної екологічної мережі — одна з найважливіших передумов сталого соціально-економічного розвитку Одеської області.

Література

1. *Закон України «Про екологічну мережу України»* (1864-IV, від 24.06.2004 р.).
2. *Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»* (№ 1989-III від 21 вересня 2000 р.).
3. *Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»* (1989-III, від 21.09.2000 р.).
4. Олещенко В., Мовчан Я., Парчук Г. Нормативно-правові підстави для розбудови екомережі України // Розбудова екомережі України. — Київ, 1999. — С. 7–12.
5. *Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*. Затверджено Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР. Київ-1999.
6. *Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005–2015 роки* (наук. керівник проф. О. Г. Топчієв). — Одеса: Одеська обласна рада. 2004, рукопис.
7. *Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005–2015 роки*. Рішення Одеської обласної ради від 18.11.2005 р. № 705-IV.
8. *Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*: Одеська область. Затверджена сесією Одеської обласної ради (№ 238-XXIII від 17.11.2000 р.).
9. *Розроблення стратегії України по створенню Нижньодунайського зеленого коридору та опис об'єктів, які включаються в систему території, що підлягають охороні* // Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України. — К.: 2000. — 119 с.
10. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики (навчальний посібник для студентів географічних та економічних спеціальностей). — Одеса: Астропринт; Одеський національний університет ім. І. Мечникова, 2005. — 650 с.
11. Топчієв О. Г., Платонова Л. П., Шашеро А. М. Концепція каркасів екологічної безпеки країн і регіонів як сучасна парадигма географії: Сб. научных трудов «Новые географические знания и направления исследований». — Киев: ИД «Академперіодика», 2006. — С. 311–317.
12. *Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації)* / За ред. Ю. Р. Шеляга-Сосонко. — Київ: Фітосоціоцентр, 2004. — 71 с.

А. Г. Топчиев, А. Н. Шашеро, Л. Ф. Платонова, Л. А. Харина

кафедра экономической и социальной географии,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,

Шампанский пер., 2, г. Одесса, 65058, Украина;

отдел регулирования использования биоресурсов, заповедного дела и

формирования экологической сети

Государственное управление охраны окружающей природной среды в Одесской области,

ул. Канатная, 83, г. Одесса, 65107, Украина;

ПРЕДПОСЫЛКИ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

Проблемы формирования региональных экологических сетей являются актуальными и злободневными. Экологическая сеть формируется с целью оздоровления окружающей среды, сохранения ландшафтного и биологического разнообразия и природно-ресурсного потенциала территории региона. Наиболее острые проблемы и особенности формирования региональной экологической сети обусловлены приморским положением Одесской области.

Ключевые слова: региональная экологическая сеть, природный регион, природный коридор, буферная зона.

O. G. Topchiev, L. P. Platonova, A. N. Shashero, L. A. Kharina

Odessa, I. I. Mechnikova National University

Geology-Geography Faculty

Shampanskyi provulok, 2, Odessa, 65058, Ukraine

PREREQUISITES AND FEATURES OF FORMING OF REGIONAL ECOLOGICAL NETWORK OF THE ODESSA OBLAST

Summary

Problems of regional ecological networks are marked as actual and burning. Ecological network is created to improve the conditions for a healthy environment, preservation of landscape and biodiversity, improving natural resources of the region. Seaside position Odessa region determines the most common problems and features of the regional ecological network.

Key words: regional ecological network, natural region, natural corridor, buffer zone.